

ESZMETÖREDÉKEK.

AZ ÚJ ILIAS.

Száznyolc évvel ezelőtt Sárospatakon megjelent első teljes *Ilias*-fordításunk előszavában Kazinczy Ferenc ezt mondja:

Homért jól fordítani nem is egy ember s nem egy kor dolga . . . Vályi-Nagyunk nem teve haszontalan munkát s új birtokunknak addig is örvendhetünk, míg egy más Fordító, a Vályi-Nagy szellemében, de szerentsébebb csillagzatok alatt a nagy munkát megteheti . . . Eljön az idő, hogy Homeros mi hozzánk is úgy fog szállani, mint a németekhez szállott Voss által s így a legszebb nyelv a legerősbbel vetélkedve fogja adni azt a nagy Írót, kinél ezt a gondot inkább senki sem érdemli.

Nyilván ez a törekvés vezette azt a *longus ordo idem petentium decus*-t, mely Vályi-Nagy óta újabb és újabb kísérletet tett a nagy Maeonidának magyar talajba való átültetésére. A Vályi-Nagy nyomában keletkezett, ma már szintén elavult Szabó István-féle *Iliast*, egyes részletek fordítóit, köztük a legkiválóbbat, az *Ilias* I–VI. énekének P. Thewrewk Emil avatott tollából eredő, de inkább philologiai, mint költői szempontból kiváló fordítását ezúttal mellőzve, — két újabb teljes *Ilias* vonja magára leginkább figyelmünket: a Baksay Sándoré (1901) rimes magyar alexandrinusokban, meg a Kempf (Kemenes) Józsefé (1902) az eredetinek versalakjában, hexameterekben. Mindakét fordítás sok elismerésre tett szert s vannak, akik vagy az egyik vagy a másik fordítóban a Kazinczytól megjósolt magyar Homeridát látják. Ezért nem tarthatjuk csodálatosnak, hogy egy kiváló érdemű költő barátom nem régen sajnálatát fejezte ki, hogy időmet és erőmet egy teljesen fölösleges munkára, az *Ilias* lefordítására vesztegetem, mivelhogy Baksay az *Iliast* oly remekül fordította le, ahogy legfőlebb Arany János tudná, ha föltámadna sírjából . . . Ha valóban így állana a dolog, igazán nagy meggondolatlanság lett volna az *Ilias* újabb átültetésére vállalkoznom. Én azonban, aki nemcsak Arany Jánost ismerem, hanem Homeros görög szövegével, magyarozatával és fordításával s a homerosi kor archaeológiájával egy életen keresztül foglalkoztam, más meggyőződésre jutottam és mindig sajnáltam, hogy erre a hozzá méltó feladatra nem épen Arany János vállalkozott, (aki „tanulta Homerost és ette az *Iliast*“), mert — főleg remek Aristophanese után ítélve — kétségtelennek tartom, hogy Arany János az ő páratlan műgondjával és lelkiismeretességével laikus hellenista létére is olyan *Iliast* plántált volna a magyar költészet flórájába, mely még mindig életerősen virulna s az újabb plántálást jó ideig valóban fölöslegessé tenné.

Bármily tisztelettel vagyok eddigi Homeros-fordítóink iránt, Aristotelesnél és Platonnál is többre becsülve az igazságot, annak nevében himezés-hámozás nélkül ki kell mondanom, hogy az eddigi Homerosfordítások legfeljebb csak részben tesznek eleget a műfordítás követelményeinek. Tudvalevőleg két elengedhetetlen fő követelménye van a költői művek átültetésének. Elemi követelmény a tárgyi hűség, tartalmi megbízhatóság, mely abban áll, hogy a műfordító — teljesen

ismerve az átültetendő költő nyelvét és egész világát, iránta a legteljesebb tisztelettel eltelve *épen azt* mondja, amit az mond, nem cifrázva, nem szépítve, nem toldva hozzá és nem hagyva ki belőle semmi lényegest. A másik követelmény, hogy a költőt kongeniális alkotó erővel, hozzá méltóan szólaltassa meg. Az előbbi a philologiai hűség, az utóbbi az élvezhető költőiség követelménye. Kötött alakú fordításból egyiknek sem szabad hiányoznia, ámbár nyilvánvaló, hogy az utóbbi követelmény teljesítésének a fordító tehetségéhez képest több fokozata lehetséges. Eddigi Homeros-fordításaink közül egy sem dicsekedhetik azzal, hogy e kettős követelménynek eleget tett. Az alakhű fordítások csak az elsőt teljesítették, a Baksa-y-féle rímes fordítás inkább csak a második követelménynek felel meg annyira, amennyire. Az alakhű teljes fordítások közül leggördülékenyebb, legsimábban folyó a Kemene-s-féle. Valóban bővelkedik pattogó, jól hangzó hexameterekben. Sajnos, ez nem kárpótol bennünket sok más hiányért, főleg a Homeroshoz méltó egyenletes és jellemző költői diction hiányáért. A szereplő, beszélő személyek kivágyják a maguk hexameteireit, de hiányzik belőlük a jellemző erő és az ethikai mélység. Arra törekedve, hogy kijöjjön a hexameter, nem veszi észre a fordító, hogy kirívó, oda nem illő szokat és kifejezéseket használ:

Minden achiv helyeselte a szót, hogy a fényes ajándék
Elfogadandó és a papot tisztelniök illik:

Csak Agamemnonnak nem volt kedvére az *alkú*,

Sőt leszidá zordúl s e kemény *mondással* üzé el:

„*Halljad*, öreg, ne találjalak itten a karcsú hajóknál!

Most se *csatangolj* itt s e *helyen* később se *botorkálj* . . .“

Így beszél Agamemnon, a hadak fejedelme! Hát Akhilles?

Szörnyű tekintettel szólalt most meg nagy Achilles:

„*Talpadig* arcátlan, te haszonraleső *örökétig*,

Hát hogyan is hajtson szavaidra *szívessen* a harcoss,

Útra hogyan keljen, *hogyan* is szálljon ki tusákra? . . .“

Nem útra-kelésről van itt szó, hanem lesbe-állásról. A meg nem felelő, sokszor bántóan kirívó szóknek és kifejezéseknek egész garmadát halmozhatnak össze. Így pl. az öreg Priamos ahelyett, hogy egyszerűen fölállana, — *fölpattan*. Kereken megtagadni lehet valamit, de *kereken megígérni?*

Jött s Kadmos fiait leteperte *valas-valamennyit* (!).

Anachronismuskok is előfordulnak Kemene-s-nél, így pl. szó van „csipkeverés“-ről, amit Homeros nem ismer; „vasas-vértről“ s más effélékről. Általában látszólagos hűsége mellett is hiányát érezzük a homerosi hangnak és színnek.

Baksa-y Sándor magyaros zamatú, rímes (nem ritkán bizony kínrimes) alexandrinusai, melyekben, ha nem is Homeros, de legalább Arany János epikus stílusa megcsendül (igaz, hogy igen gyakran sokkal erősebb népies színezettel); mindenestre tetszetősebb, élvezetesebb olvasmányt nyújtanak annak, aki az eredetit nem eléggé ismeri s a fordítást nem ellenőrizheti. A figyelmesen olvasó laikusnak bizonyára fel fog tűnni az a nagyon is népies hang és színezet,

az a sok nyelvjárásbeli szó és kifejezés, az a bundaszagú magyarság, mely Homeroszt szinte valami ősmagyarnak, *our one*-nek képzelgeti vele; azon is bizonyára csodálkozni fog, hogy a különben jónak mondható, sokszor erővel teljes verselésben olyan gyakran találkozik nehézkes sorokkal, numerositas hiányával és hihetetlenül gyöngé rímekkel (pl. köszála — áll a . . . ; aki — támadni; magzatát a — szánta; stb.). Helyesebben szólva: maguk a rímek nem rosszak, de mégis lehetetlenek, ami jobban kitűnik, ha két egész sort idézünk:

Bátorodék ekkor s szólt a tisztos Néző:
Phoebosz nem imát vár, száz-torra se néz ő.

Vagy:

Az nap szülte ezt a szép Hippodaméia,
Melyen Peirithoosz bosszúlva veré a
Pelion-hegyről a bozontos Pheréket . . .

Fel fog tűnni a laikus olvasónak is (aki tudja, hogy Homeros sorai csupa hexameterek, tehát egyenlők), hogy Baksa y nál annyi fél alexandrinusi és különféleképen rímelő stórfákat talál, amelyek az epikus stílust tirikus jelle-gűvé változtatják és valószínűleg megszállja a kétség, hogy vajjon az igazi Ho-merost olvassa-e vagy annak nagyon szabad átdolgozását. S ilyenkor a laikus jól tenné, ha kérdést intézne a szakemberhez: mennyire megbízható, mennyire homeroszi az, amit Homeros műveként olvas? A szakember akkor kötelesség-szerűleg felvilágosítaná őt arról, hogy bizony nem mind arany, ami fénylik és hogy a Baksa y önkényes *paraphrasis*ából (mert egyébnek nem minősíthetjük) ha nagyjából meg lehet is ősmernie a trójai háború eseményeit: Homeros-t, a homerosi embert és világot megismernie teljes lehetetlenség. Elmondhatni róla, amit Bentley mondott a sokkal hívebb Pope-féle fordításról: „Csinos köl-temény, Pope úr, csak ne nevezze Homerosnak!” A tudomány ásója feltárta előttünk Homeros világát. Ma tudjuk, hogy az *Ilias* talaja nem képzeleti El-dorado, hanem megismerhető valóság; hogy a rajta végbement események nem tisztán a költői képzelet szövedékei, hanem a görög őstörténetnek szinte biblikus egységbe foglalása, egy nagy kulturális korszaknak reális visszatükröztetése. Ebbe a korszakba mi nem vihetünk bele töle idegen dolgokat, idegen észjárást, nem tömhetjük tele anachronismussal. Nem szabad a homerosi emberrel, mint Baksa y teszi, mindjárt *dolmányt* öltetnünk (ing helyett); Helenával bíbor kön-tös helyett szivárványszínű *szőnyeget* szövetnünk; a gyapiúruhát *vászon*nak neveznünk; a hősoket a harci szekérre *felültetnünk* (hiszen azon nem volt ülés!), annál kevésbé a hadi szekérnek *bak-járól*, *kás-áról* és *saroglyá-járól* beszél-nünk, vagy elhíthetnünk az olvasóval, hogy Aias hétrétegű pajza *hét öreg biká-nak a bőréből* készült. Ne beszéltecsük Homeros-t *poklokról*, *escengős* pari-páról, *subáról*, *kacagányról*, *hajkötő recéről* és *csipkéről*, *bársonyról*, az agg Priamos *csecsemőről*, az ifjú Andromache *menyeiről*, a Priamosiák szűz *hit-veseiről*. Ne nevezzük a fügefát *figeerdőnek*, a delphint *cetnek*, a hadikocsit *ke-revetnek*, a serleget *vedernek*, a vedret *szekrénynek*, a platánt *jávornak*, a nyugati szelet *keletinek*, a jobb vállt *bal vállnak*, a kertét *rónának*, a tripust *lábasszéknek*, a Sello-papokat *Selláknak*, Podaleiost *Podalirnak*, a tenger-járó hajót *sajkának*, a diskos-vetést *labdavesítésnek*, a szöke Menelaost *szög* Me-nelaosnak s ne sértsük meg a hősök hőjét, Akhillest azzal, hogy tört és nyilat

adunk a kezébe. Ne mondjunk *egykor*-t a tegnap helyett s a tíz éve történt dolgról ne mondjuk, hogy a *minap* történt. Ne engedjük meg magunknak, hogy egész sorokat elhagyjunk, még kevésbé, hogy önkényesen egész sorokat betoldjunk. Egy szóval: ne mondjunk soha mást, csak azt, amit a költő mond s ne változtassuk meg az előadás hangját azzal, hogy pl. *tréfát* vagy *gúnyt* alkalmazunk, ahol az eredetiben annak nyoma sincs, vagy novellisztikus frázisokat mondunk, pl. *Helena* helyett azt mondjuk: „*a Paris szép foglya*”. Attól meg pláne óvakodnunk kell, hogy olyan szókásokat vigyünk bele a homerosi korba, amelyek Homeros előtt teljesen ismeretlenek, pl., hogy a harcosok elesett bajtársukat *pajzsra fektetik*, hogy Hekabe *látogatóba megy* a menyéhez. És — at last, but not at least! — értsük meg az eredeti szöveget s ne mondjunk egészen mást, mint amit az mond, esetleg épen az ellenkezőjét vagy miero abszurdumot. Hadd idézzek erre egy jellemző példát. A pajzs leírásában szó van egy városról, mely alatt két sereg tanyáz, t. i. az ostromlóké és az ostromlottaké; ezek azon tanakodnak, hogy megosztozva a város minden kincsén, békét kössenek-e vagy harcoljanak. Baksay úgy adja elő a dolgot, hogy *két sereg ostromolja a várost* s azok alkudoznak egymással az osztozás vagy ostromlás dolgában. Efféle félreértést vagy meg nem értést meglehetősen nagy számmal idézhetnénk. Általában Baksay fordítása ritkán mondja egészen azt, amit az eredeti.

Szem előtt tartanunk azt is, hogy Homeros nem népköltő, aminek még Herderék tartották, hanem tudatosan alkotó műköltő, aki fejedelmi udvarokban a legelőkelőbb úri társaságnak énekelt a dicső, hősi multról százados hagyomány útján kiformált, kiejegcesedett, választékos, nem parasztos nyelven. A Homeros-fordítónak tehát nem kell népies sallangokkal, különös szólásokkal, sőt furcsaságokkal tele aggatni fordítását, amilyenek pl.: *bicze-bócza isten; kóty; kérdekeztek*; „asztalt tol elébök, sikáltasst, kékellött”; édes *rajom* (= leányom); „ne hagyd, hogy a dardán a *nyákára lépjen*”; *díj-adalom*; „bosszúálló keze vérrökkel himlelé”; „nem lesz neki lelke Ilionba hatni”; „győzik a kiáltók *csiggnatni* (csitítgatni?) a népet”; „önts lelkébe (?) nektárt s ambrózia *léhét*”; „a *legnagyja* istenek”; „csontjai közül lelke oly *bömbölve* ment ki”; „*süvöltözö* szép-koronás lyánka (= Artemis!); Priamos „*a földhöz verte magát*”; „gyeplővel dolgozott, öccse *lányelövel*”; „*lábam megaggatta*”; „pusztuljatok *innend*” (a rím rá: *mindent*) stb.

Egyébiránt a Baksay-használta versalakot, a magyar alexandrinust (mely Arany János époszaiban csaknem metrikussá alakult) magam is legalkalmasabbnak tartom Homeros tolmácsolására. Csak így lehet a magyar epikában kifejlődött költői dikciót érvényesíteni s az antik költőt mai ízlésünkhöz közelebb hozni. A hexameter, még a legjobb is, sokkal távolabb áll a mi ízlésünktől, semhogy közvetlen, költői hatást tehetne reánk, mert a magyar hexameterben kialakult költői dikció nem alkalmas a homerosi egyszerűség és naivság tolmácsolására. Magának Vörösmartynak művészi hexameterei is inkább beválnának Vergilius *Aeneisének* fordítására, az *Ilias*-hoz nem illenének.

Most ötven éve annak, hogy a *Magyarország és a Nagyvilág*-ban az *Ilias* híres epizódja, Hektor és Andromache búcsúja tőlem, budapesti egyetemi hallgatótól *rimes alexandrinusokban* megjelent. (Közli ezt a Kisfaludy-társaság kiadásában 1908-ban megjelent *Homeros* c. monografiám is.) Két évvel később a besztercebányai főgimnázium értesítője közölte tőlem az *Odysséia* hatodik énekét

rímes tizennégyes sorokban. Homeroshoz azután is gyakran visszatértem. On revient toujours . . . Miniszteri megbízásból került prózai Ilias-fordításom azt a célt szolgálta, hogy mentül hívebben, megbízhatóbban tolmácsolja Homeroszt azoknak, akik az eredetit nem olvassák. De bár ez a prózai fordítás nem maradt elismerés nélkül, mindig éreztem, hogy fél munkát végeztem, s mert fordításom szemelvényes volt, más tekintetben sem adtam egészset. A törekvést a vágy szüli, a vágyat pedig a hiányérzet. Én mindig hiányát éreztem a magyar irodalomban olyan Homeros-fordításnak, melynek főkéllékeit főntebb fejtettem ki. Talán nem esik szerénységemnek rovására annak nyílt kijelentése, hogy a műfordítás két fő kellékének birtokában érzem magamat s képes vagyok Homeros is mind a philologiai hűség, mind az elérhető költőiség szempontjából megfelelő módon tolmácsolni; mert ez az érzet, ez a tudat ad nekem arra jogot, sőt ez teszi kötelességemmé, hogy egy néhány görög és római költő megszólaltatása után ősz fővel visszatérjek 22 éves korom első szerelméhez, minden költészet örök forrásához, az örök-ifjú Homeroshoz s neki a magyar költészet Pantheonában, amennyire rajtam áll, *sans peur*, de egyúttal *sans reproche* díszes helyet kívánjak biztosítani.

„Emberé a munka, Istené az áldás“. Arról kezeskedem, hogy az általam tolmácsolt Homeros — nem a szolgálai, hanem a magasabbrendű hűség szempontjából — nem fog okot adni alapos kifogásra. Mennyire állja meg a helyét a költői kongenialitás szempontjából, annak megítélése már nem az én feladatom.*)

(Szeged.)

Csengery János.

A HÁBORUS IRODALOM HÁROM FÁZISA.

Az első fázis magának a nagy háborúnak az idejébe esett. A haditudósítóknak kinevezett karszallagos molnárferencek száz kilométerre a frontoktól, a főhadiszállások tisztjeinek információi alapján, akik maguk sem láttak eleven halált, édeskésen lelkesítő tárcákat írtak a háborúról. Jobb híjján Gorlicét a palacsinta-tészta rotyogásával hasonlították össze és olyan világtörténelmi eseményeken áradoztak, hogy Sólyom-Fekete lejön a hegyekről. Néha a háborús mesterségben tájékozatlan civilek okulására meséket írtak a szorgalmas Hindenburgról, aki még a békében is ágyúkkal kocsikázott a mazuri tavak vidékén, amelyek vizébe később beleölni szándékozott az oroszokat. A még szorgalmasabb kiadványok siettek kiadni az ilyen könyveket, amelyeknek megjelentetése csak addig volt üzlet, amíg a publikum rá nem jött, hogy annyira esnek a valóságtól, mint a modern háború a lobogó zászlók, csillogó kardok és hősi rohamok illuziójától.

A háborús irodalom második fázisában bölcs diplomaták és ismert katonák magyarázták el vastag kötetekben az életben maradt ismeretlen katonáknak, hogy csomóba tett ésszel miért nem tudtak rájönni azokra a kézenfekvő okosságokra, amelyeket a nemzetközi összefüggések ismerete és stratégiai tudás nélkül minden józaneszű polgár magától kitalált. Az utólagos bölcsesség megvilágításába helyezett öngazolásoknak és leleplezéseknek ez az egész könyvtárra felszaporodott tömege nem elégséges azonban annak elhitéstésére, hogy minden

*) Csengery János új Ilias-fordításából a *Széphalom* legközelebbi száma hoz mutatóványt.